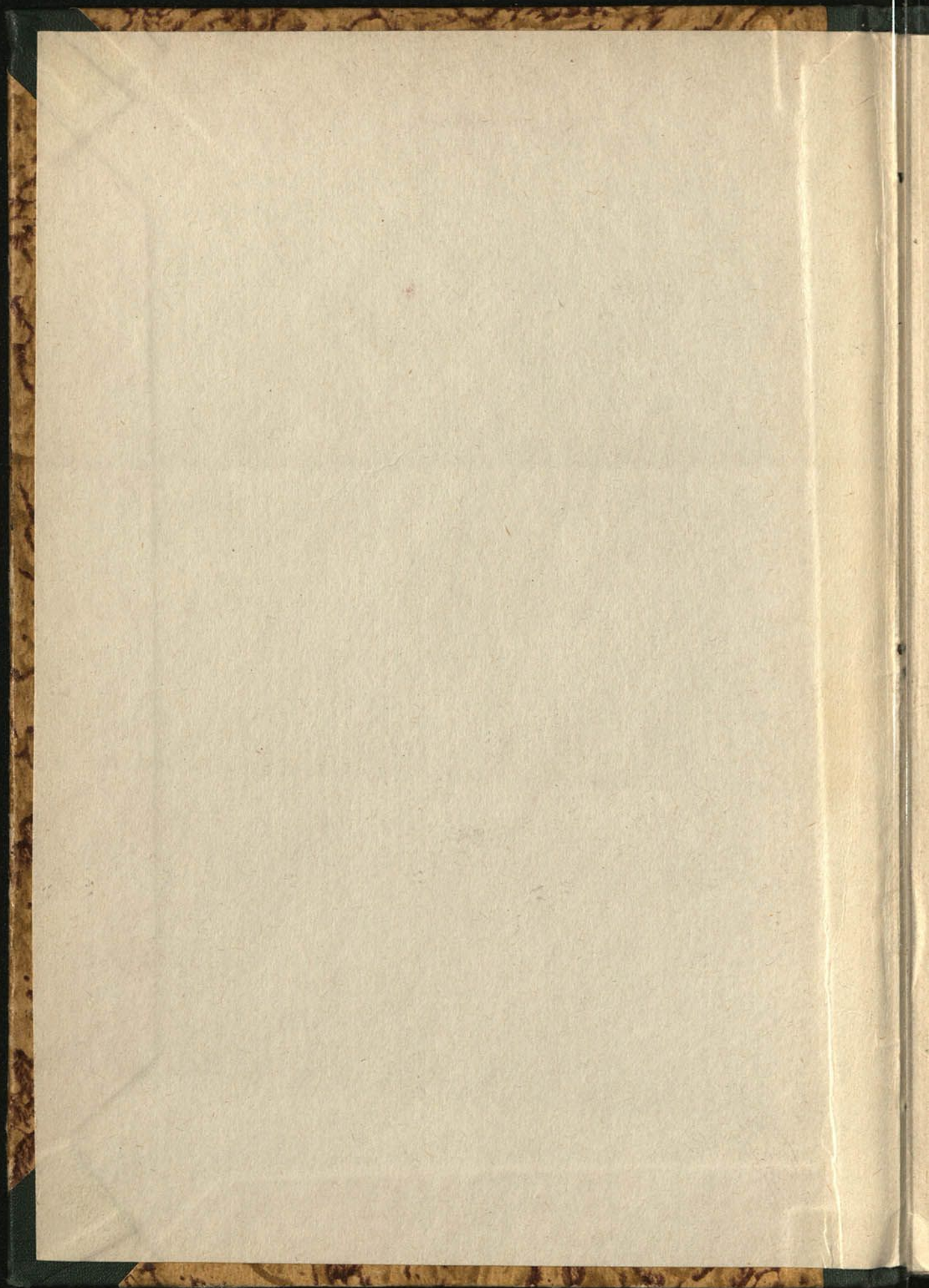
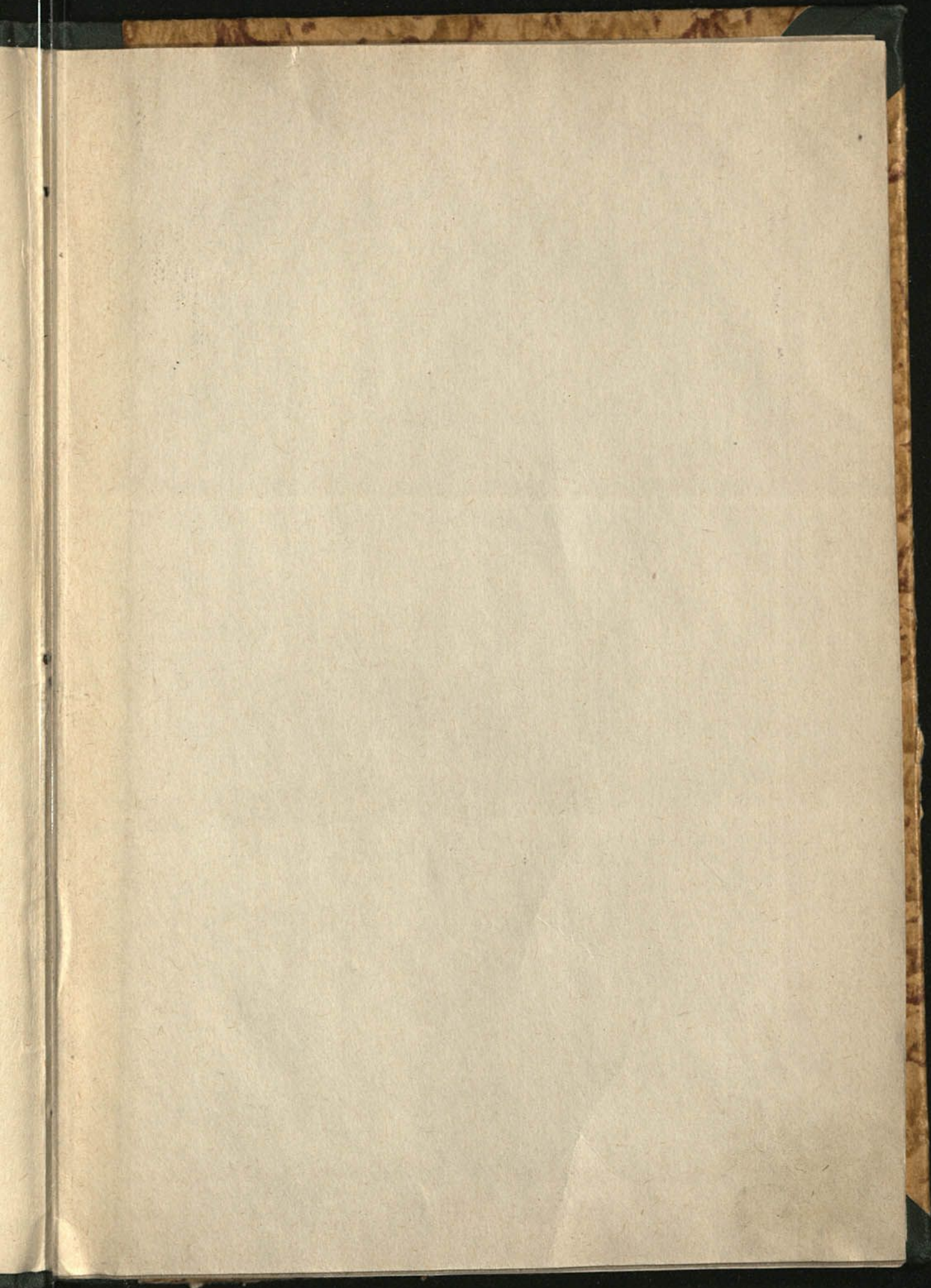
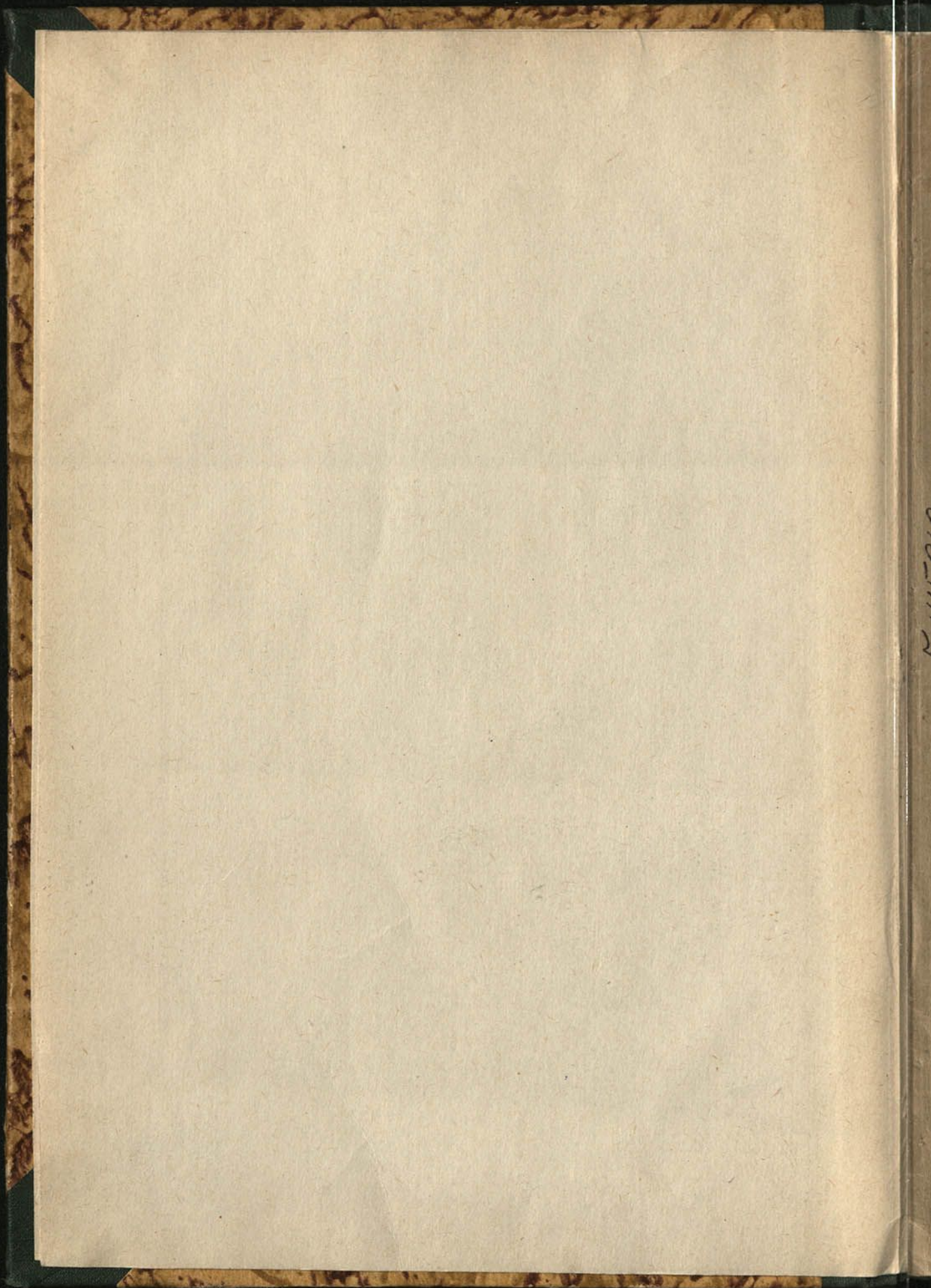

Ба 145910

Я $\frac{30}{576}$

Ба 145910

71.076

В. МАЧУЛЬСКІ.

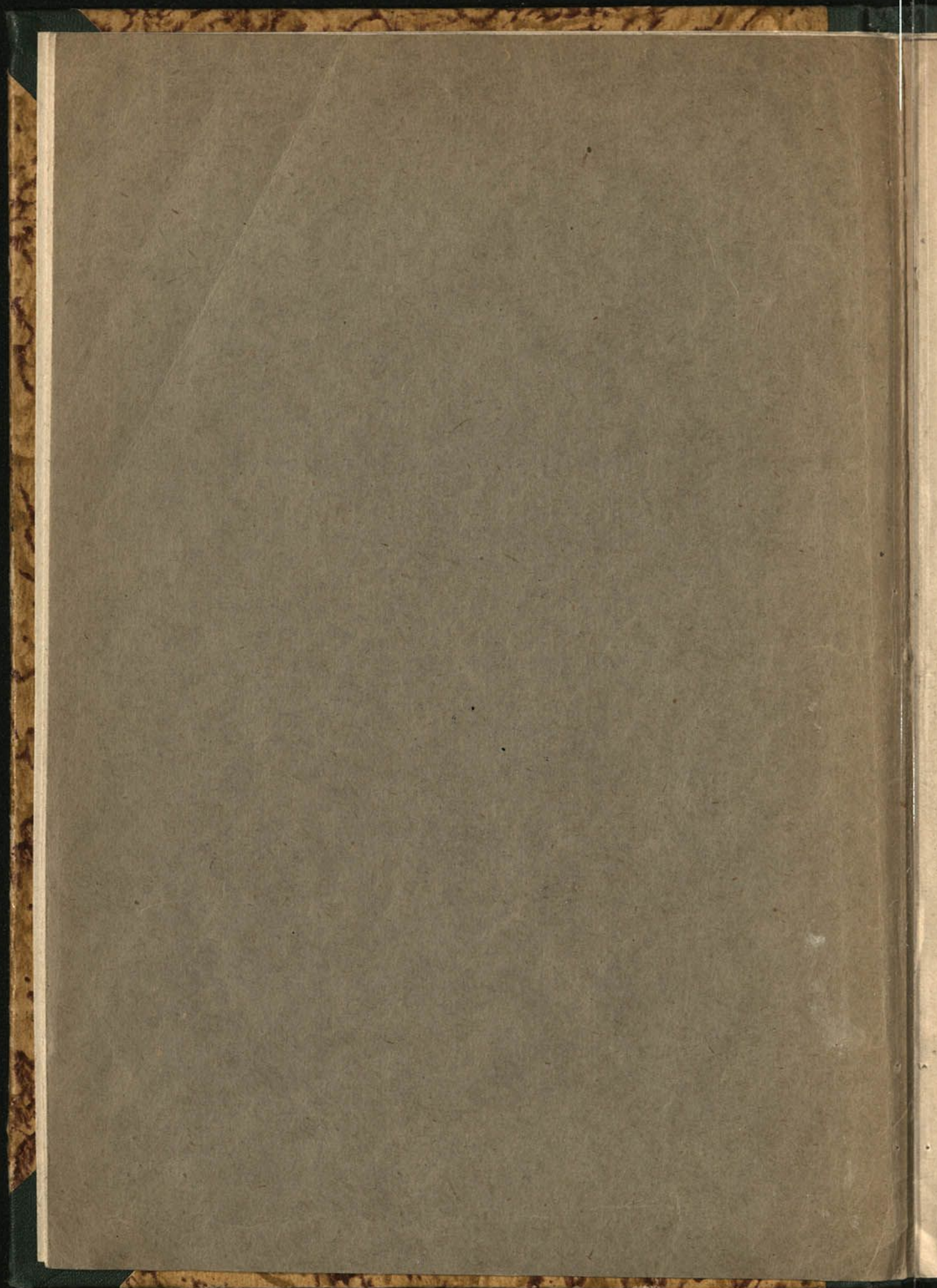
ДА ПЫТАНЬНЯ АБ БЕЛАРУС-
КІМ ЭЛЕМЭНЦЕ Ё „СЛОВЕ
АБ ПАЛКУ ІГАРАВЫМ“.

Б145910

Бел. 2005

МЕНСК — 1929.

Дзяржаўны
Бібліятэка
імя
Л. Г. Дубоўскага

Ба 145910
30
576

В. МАЧУЛЬСКІ.

ДА ПЫТАНЬНЯ АБ БЕЛАРУС-
КІМ ЭЛЕМЭНЦЕ Ё „СЛОВЕ
АБ ПАЛКУ ІГАРАВЫМ“.

Б 145910

Паасобны адбітак з II-га т. „Запісак
Аддзелу Гуманітарных Навук“

МЕНСК—1929.

В. ПАРЫШКИ

АБ ПУЛКА ИТ АР ВЪИМЪ
КЪМЪ ЭРЪ МЕНШЕЪ Я СЮРЪ
АД ПЪИ АНЪНЪ АБ ЕДЪ АРЪС-

ИЗДАНИЕ ПЕРВОЕ 1920 г.

25.09.2009

11/1

Д

КНИГА ИМЕЕТ

Листов печатных	Выпуск	В переп. един. соедин. №№ вып.	Таблиц	Карт	Иллюстр.	Служебн. №№	№№ списка и порядковыя	1962
2								

А 1314
97/3-10.006
307

W

Да пытання аб беларускім элемэнце ў „Слове аб палку Ігаравым“.

„Слова аб палку Ігаравым“ зьяўляецца сваеасаблівым усходня-славянскім помнікам, які з моманту яго адкрыцця на працягу ста дваццаці сямі гадоў прываблівае да сябе ўвагу чытачоў і дасьледчыкаў розных краін. На расійскай мове для тлумачэння „Слова“ напісана шмат прац, і некалькі разоў ужо рабіліся іх падлічэнні. Агляды прац аб „Слове“ рабіліся Сахаравым, Сьмірновым, Е. Барсавым, проф. Владзіміравым, Н. К. Гудзіем, акадэмікам В. М. Перэтцам.

Е. Барсавым між іншым дадзены спіс „выданьняў перакладаў і нататак аб „Слове“ на славянскіх і чужаземных мовах“. Тут ужо мы знаходзім пераклады „Слова“ і досьледы аб ім на дзесяці мовах: польскай, сэрбскай, чэскай, балгарскай, вэнгерскай, французскай, нямецкай, галіцкай, славінскай і русінскай. Асабліва цікавіліся гэтым помнікам немцы. На нямецкай мове ўжо ў 1887-м годзе аб „Слове“ было налічана Барсавым 19 назваў розных досьледаў і нататак.

Вялізарная колькасць напісанага аб „Слове“ дала падставу проф. Е. Петухову выказаць нават наступны погляд: „Здаецца, кажа ён, нельга чакаць бяспрэчна новых крокаў у вывучэнні „С. а п. І.“ без якіх-небудзь каштоўных фактычных знаходак“¹⁾.

Але досьледы аб „Слове“, якія зьяўляюцца ў друку ў апошнія гады, сулярачаць выказанаму проф. Петуховым меркаваньню.

У 1922-3-м гадох быў выдрукаваны аб „Слове“ артыкул на нямецкай мове Е. Hoffmann'a „Beobachtungen zum Stil des Igorliedes“ (Archiv für slav. Philologie XXXVIII B. 1,2 Heft. 1922—1923 Heft 3,4). Мэта Гофмана вывучыць мастацкія сродкі аўтара „Слова“ і дасьледаваць, наколькі яны выкарыстаны ў даным творы. У гэтым-жа годзе вышла ў сьвет кніга проф. А. С. Арлова „Слово о полку Игореве“. У 1925-м годзе ў часоп. „Slavia“ зьяўляецца артыкул В. Ржыгі—„Композиция Слова о полку Игореве“; у 1926-м годзе выходзяць у сьвет дзьве вялізныя працы аб „Слове“ акад. В. Перэтца, першая—у Ленінградзе, пад назваю „К изучению „Слова о полку Игореве“ (друкавалася паасобнымі разьдзеламі ў ИОРЯСАН), і другая—у Кіеве—„Слово о полку Игоревім“. Пам'ятка феодальной Украины Руси XII віку. Вступ Текст. Коментар. У гэтым-жа (1926-м) годзе ў ИОРЯСАН (т. XXXI) друкуюцца „Этюд о „Слове о полку Игореве“ А. Лященко. У 1927-м годзе ў юбілейным зборніку „на пошану акадэміка Дмитра Іванавіча Багалія“ выдрукаваны артыкул проф. М. К. Грунскага—„Питання про

¹⁾ Е. В. Петухов „Русская литература“. Юрьев 1912 г., стар. 50.

автора „Слова о полку Ігоревім“; у 1928-м годзе выдаецца тэкст „Слова“ на расійскай мове з вельмі каштоўнымі ўвагамі і тлумачальнымі артыкуламі, напісанымі проф. В. А. Келтуялай; адзін артыкул (VI-ты разьдзел) носіць загаловак „Слово о полку Игоре в историко-материалистическом освещении“. Тут проф. Келтуяла даў аналіз зьместу „Слова“, „сувязь яго з соцыяльна-эканамічнай абстаноўкай на Русі ў сярэдзіне 80-х гг. XII стал.“, тэматычную кампазыцыю „Слова“ і г. д.; у гэтым-жа (1928-м) годзе ў „Запісках Адзелу Гуманітарных Навук“ Інстытуту Беларускае Культуры, кн. 2-я—„Працы клясы філёлягіі“, т. I друкуюцца „Адшуканьні і нагляданьні ў беларускай народнай творчасьці“ акад. В. Н. Перэтца; першы разьдзел „адшуканьняў“ мае загаловак „Слова аб паходзе Ігаравым і беларуская песенная традыцыя“. У „Известиях по русскому языку и словесности Академии Наук СССР“, т. I, кн. 2, 1928 г. зьмешчаны два артыкулы аб „Слове“: Н. В. Шлякова—„Боян“ і Д. В. Айналова „Сон Святослава“.

Вышэй паданы ня ўсе працы аб „Слове“, якія напісаны ў апошні час, але і з пералічанага відаць, што і зараз цікавасьць да гэтага твору не зьмяншаецца.

Сярод названых прац для нас асаблівае значэньне маюць досьледы акад. В. Перэтца, бо ім у сувязі з вывучэньнем „Слова“ быў прыцягнуты матар’ял і на беларускай мове (народная творчасць).

* * *

У беларускім друку, апроч названага артыкулу акад. В. Перэтца, аб „Слове“ пісалі Янка Купала („Вольны Сьцяг“, 1921 г. №№ 5 і 6), В. Ю. Ластоўскі („Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі“, Коўна, 1926, стар. 50), М. Багдановіч і інш. М. Багдановічам між іншым быў выказаны погляд на „Слова“, як на мастацкі твор, які склаўся з разрозьненых самастойных частак. У сваім артыкуле „Кароткая гісторыя беларускай пісьменнасьці да XVI-га стагодзьдзя“ (Акадэмічная бібліятэка беларускіх пісьменьнікаў. Творы М. Багдановіча т. II, артыкул № 3) М. Б. гаворыць: „Яно („Слова“) неакуратна зьлеплена з рознакалёрных, незалежных адзін ад аднаго кавалкаў, зьяўляюшыхся ў розныя часы і ў розных мясцох; папалі туды і два беларускія паданьні“... уласна— „пра князя Ізяслава і пра... Усяслава Полацкіх“.

Погляд аб неаднолькавым, рознастайным складзе „Слова“ падтрымліваўся і іншымі дасьледчыкамі. Асабліва выразна ён быў выказаны ўкраінскім вучоным Іванам Франко ў яго артыкуле „О композиции „С. о п. И-е“¹⁾. На думку Ів. Франка ў складзе „Слова“ аб палку Ігаравым“ знаходзіцца перш за ўсё песьня аб паходзе Ігара, без пачатку, з фрагментарным выяўленьнем бойкі на Каяле, з заклікамі да сучасных князёў, плачам Яраслаўны і ўцёкам Ігара з палону. Затым згодна яго погляду ў склад помніка ўваходзіць песьня аб Усяславе Полацкім, якая была складзена асобна, зараз пасля сьмерці князя Усяслава (у 1001-м годзе); апроч таго, на яго думку ў першапачатковую рэдакцыю „Слова“ былі ўведзены фрагменты іншых песень, напр. урывак песьні аб паходзе двух славянскіх князёў на Тмутаракань, урыўкі прычытаў северскіх жанчын і інш. Франко прызнае поэтычныя вартасьці зазначаных паасобных песень і песенных фрагментаў, але

¹⁾ І. Франко. „Die Komposition des „Слово о польку Игоревѣ“. Archiv für slavische Philologie“, В. 29, 2, 3 Heft, 1907. S. 299—304.

вельмі акрэсьлена адрозьнівае ад іх пісьменьніцкую працу рэдактара, які выкарыстаў азначаны вышэй матар'ял мастацкіх твораў і мэханічна склаў з яго тое, што ў якасьці „Слова“ дайшло да нас.

Калі лічыць, што „Слова“ складзена з паасобных частак, дык нас больш за ўсё цікавіць тая частка гэтага твору, дзе гаворыцца аб Полацкай зямлі, аб князёх—Ізяславе і Усяславе.

У летапісу аб падзеях, апісаных у гэтай частцы „Слова“, апавядаецца наступнае: „В лѣто 6575 (1067)... Всеславъ сынъ Брячславль Полотський... зая Новѣгородъ,—„возни стрикусы, отвори врата Новуграду“,—як сказана ў „Слове“. Далей у ноўгарадзкім сьпісе летапісу гаворыцца, што ён прышоў і ўзяў Ноўгарад „сь женамі і сь дѣтми... о, веліка бѣда в часъ тый“.—Ноўгарад знаходзіўся пад уладаю ўнукаў Яраслава Кіеўскага. Такім чынам, захапіўшы яго, Усяслаў „расшыбе славу Яраславу“. Тады Яраславічы сабралі вялікую ўзброеную сілу і пашлі паходам на Менск, які ў той час быў адным з прыгарадаў Полацку. Расправа з Менскам была жорсткая: мужчынскае насельніцтва было перабіта, а жанчыны і дзеці былі раздадзены, як здабыча, дружыньнікам кіеўскіх князёў. 3-га сакавіка 1067 году сустрэліся Яраславічы з Усяславам на Нямізе: „бысть сѣча зла, падоша мнозѣ и одолѣша тутъ Яраславічы“, а Усяслаў „бѣжа“. Але Яраславічы ашуканствам забралі яго ў палон, прывялі ў Кіеў і пасадылі там у няволю. У 1068-м годзе, калі полаўцы разьбілі яраславічаў, кіяўляне „высѣкоша Всеслава ись поруба... и поставили яго средѣ двара княжа“, г. зн. зрабілі яго сваім князем. Вось такім чынам Усяслаў заўладаў Кіеўскім княжэньнем, дзе згодна летапіснаму паданьню пратрымаўся ўсяго 7 месяцаў, („дотчеся стружіемъ злата стола Кіевскаго“—„Слова“ 24 стар.¹).

Аналіз зьместу песень аб полацкіх князёх, тая абставіна, што аўтару „Слова“ добра вядомы справы на беларускіх землях, дае падставу некаторым дасьледчыкам выказаць думку аб паходжаньні аўтара „Слова“ з таго племені, што пазьней увайшло ў склад Беларусі. Так напр. Бяссонаў кажа: „Тварэц „Слова аб Полку Ігара“—урадженец, выхадзец, або нават жыхар Беларускага краю“²). Думка Бяссонава падтрымліваецца В. Ю. Ластоўскім, які ў „Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі“ (Коўна. 1926, стар. 50) гаворыць, што „Толькі выхадзец або жыхар краю мог так гарача апавядаць мясцовых гэрояў, хоць-бы і па былінах старых часоў, і так добра быць пасьвячоным у мясцовыя падзеі і інтарэсы“. Такім чынам беларускае паходжаньне адной часткі „Слова“, уласна песьні аб Полацкіх князёх, лічыцца зусім праўдападобным.

На пытаньне, ці зьяўляецца „С. аб п. І.“ творам, складзеным з паасобных частак і ці можна, значыць, разглядаць песьні аб Полацкіх князёх, як нейкую штучную ўстаўку, дае адказ В. Ржыга ў артыкуле „Композиция „Слова о полку Игореве“ („Slavia“ 1925, IV, 1). В. Ржыга зьвяртае ўвагу папершае на тое, што азначаныя песьні ўводзяцца ў „Слова“, таксама як і песьня аб Алегу Сьвятаславічу ў першай частцы твору, упамінаньнем аб часе Траяна; раней у „Слове“: „Былі вѣчи Трояні, мінула лѣта Ярославля“ (12 стар.) тут у песьні пра полацкіх князёў: „На седьмомъ вѣцѣ Трояни врьже Всеславъ жребій о дѣвицю себѣ любу“... (24 стар.); падругое, рэфрэн песьні аб Ізяславе

¹) Старонкі да вытрымак з „Слова“ зазначаны паводле наступнага выданьня: „Слово о полку Игореве“. Перевод, примечания и объяснительные статьи В. А. Келтуяла. ГИЗ, М.—Л. 1928.

²) Безсонов. „Белорусскія песни“. Москва. 1871, стар. XIX.

Полацкім — „Уныды голоси, пониче веселіе“ (24 стар.) адпавядае рэфрэну 1-й часткі „Слова“, — „Уныша бо градомъ забралы, а веселіе пониче“ (16 стар.). Аднолькавы пачатак песень пра Алега Сьватаславіча і Полацкага Усяслава, адзін і той-жа рэфрэн у 1-й частцы твору і ў песні аб Ізяславе Полацкім ужо даюць падставу выказаць думку, што з боку кампазыцыйнае пабудовы нельга глядзець на песні аб полацкіх князёх, як на ўстаўку. Апроч таго мы бачым, што песня аб Усяславе Полацкім заканчваецца прыпеўкаю Баяна, якая замяняе сабою рэфрэн: „Тому вѣщей Боянъ и прѣвое припѣвку, смысленый, рече“ (26 стар.). Гэтая канцоўка таксама з бяспрэчнасцю сьведчыць, што радкі аб полацкіх князёх былі напісаны тым-жа поэтам, якому належыць і ўсё „Слова“, бо ён на Баяна спасылаецца ў самым пачатку свайго твору: „начати же ся тѣй пѣсни по былинам сего времени, а не по замышленію Бояню“... „Боян бо вѣщій, аще кому хотяще пѣснь творити, то растѣкашется мыслию по древу, сѣрым волком по землі, шизым орломъ подъ облакы“... „Боянъ же, братіе, не 10 соколов на стадо лебедей пушаше“... і інш. Зварот да Баяна і прыклады з Баянавых прыпевак аўтар „Слова“ ўжывае і далей: „О, Бояне, соловію стараго времени! абы ты сіа плѣкы ущекоталь“... „чили воспѣти было вѣщей Бояне“ (7 стар.) і інш. Зьвярнуўся ён да Баяна і трапна прывёў адзін яго запеў і пры апавяданні аб добра знаёмых яму часох Усяслава Полацкага. Цяжка прыпусьціць, каб розныя аўтары гэтак да рэчы і ў падобных выпадках карысталіся аднолькавымі прыпеўкамі Баяна, спасылаючыся на яго, як на „соловія старага времени“. Эпітэты („Острыми мечи“, „червлеными щиты“, „жемчюжну душу“, „злато ожереліе“, „злата стола“) і іншыя сродкі маляўнічасці ў песнях аб полацкіх князёх таксама не адрозніваюць гэтую частку ад усяго твору. Яны тыя-ж самыя, як і ва ўсіх іншых частках твору.

Але ня толькі кампазыцыйная пабудова і формальны бок даводзяць арганічную сувязь разгледжанай часткі „Слова“ з усім творам. Песня аб Усяславе ўвязваецца з усім творам і з боку зместу. Уласна аўтар хацеў у процівагу сучаснаму становішчу князёўскіх міжусобіц і паслабленьня, зьбядненьня славянскіх зямель ад наскокаў полаўцаў прывесці хоць-бы з успамінаў аб слаўнай мінуўшчыне прыклад тых полацкіх князёў, якія ўмелі пастаяць за свае уладанні, умелі і дыплёматай і аружжам абараняць інтарэсы падуладных зямель ад злых намераў з боку розных ворагаў.

Значыць песня аб полацкіх князёх ня ёсьць устаўка, а зьяўляецца непадзельнаю часткаю „Слова“. І наогул „Слова аб п. Ігаравым“ зьяўляецца суцэльным творам з адзіным галоўным гэроем. Разгледжаная песня не зьяўляюцца, як гаворыць Ржыга, „чем-то чуждым памятніку, взятым извне. Это... те же строфы, только с другими сюжетами“. („Slavia“ 1925, IV, I, стар. 61).

Проф. С. К. Шамбінага, які займаўся „Словам аб п. І.“, у шэрагу сваіх прац выказвае думку аб моалітнасці „Слова“ і гаворыць, што зараз расьце тэндэнцыя, якая адмаўляе ў гэтым творы ўсякія перастаноўкі і ператаўсоўкі выказаў і слоў. Гэткага-ж погляду прытрымліваецца і проф. Келтуяла, які прызнае, што ў „Слове“ „апавядальны элемент не зьяўляецца асноўным, ён не паслядоўны і разьбіты на ўрўкі“, але разглядае даны твор, як лёгічна зьвязаны ва ўсіх частках, выдзяляючы ўступ, экспазыцыйны пролёг, тры асноўныя часткі і эпілёг. („Слова о полку Игореве“, Перевод, примечания и объяснительные статьи В. А. Келтуяла. ГИЗ, М.-Л. 1928. Стар. 88-97).

Такім чынам, прымаючы пад увагу няправільнасьць погляду на „Слова“, як на твор, каторы штучна зьлеплены з розных паасобных дробных частак, нельга ставіць пытаньне аб беларускім паходжаньні тае ці іншае часткі. Калі можа быць выказана думка, дык толькі аб паходжаньні на беларускай глебе ўсяго твору.

Апроч паданых вышэй поглядаў Бяссонава і Ластоўскага наконт таго, што толькі выхадзец або жыхар беларускага краю мог быць аўтарам „Слова“, шэраг асоб, якія вывучалі „Слова“, лічаць, што аўтар яго знаходзіўся на грунце традыцый Чарнігаўскіх (Адрыанаў і інш.). Акад. В. Перэтц у сваіх досьледах аб „Слове“ таксама выказвае думку, што гіпотэза аб паходжаньні аўтара „Слова“ з Чарнігаўшчыны ня менш правільная, чым тая, што робіць аўтара „Слова“ кіяўлянінам. („Слово о полку Ігоревім“, пам’ятка феодальн. України-Руси XII в. К. 1926, стар. 189). У другім месцы ён выказваецца, што „Слово“ было пашырана ў межах „паўночнае ўкраінскае дыялекталёгічнае групы, адкуль зашло аж у Пскоў“¹⁾. Як разумець „паўночна-ўкраінскую дыялекталёгічную групу“ і тэрмін „чарнігаўскіх“, „чарнігаўшчына“ ў выразе: „аўтар знаходзіўся на грунце традыцый чарнігаўскіх“?

* * *

Некаторыя даведкі з працы проф. П. А. Растаргуева „Северско-белорусский говор“ (1927, Ленінград) дадуць мажлівасьць паказаць, што сьцьвярджэньні аб узьнікненьні „Слова аб палку Ігаравым“ у Чарнігаўшчыне трэба разумець у тым сэнсе, што яно было напісана ў „Северскай беларускай зямлі“ і хутчэй за ўсё, значыць, севяраніам-беларусам.

Проф. Растаргуеў лічыць пераважную большасьць насельніцтва былых паўночных павеатаў Чарнігаўскай губэрні за „патомкаў старадаўніх севяран“, якія насялялі некалі значную частку Чарнігаўскай, Курскай і Палтаўскай губэрняў і *зараз уваходзяць у склад беларускае народнасьці*. Даводзіць ён сваю думку як на падставе вывучэньня пануючае зараз у паўночнай частцы Чарнігаўшчыны гаворкі, таксама і на падставе даных гісторыі і археолёгіі. У апошняй частцы сваіх доказаў ён спасылаецца на акад. Багалея, аўтара працы „История Северной земли до половины XIV стол.“.

Акад. Д. І. Багалея²⁾ гаворыць, што севяране ў IX-XI сталяццях займалі наступную тэрыторыю: на захадзе яны межаваліся з палянамі... на поўначы — з радзімічамі, якія жылі па Сожы, прытоку Дняпра; на паўночным усходзе — з вяцічамі, што жылі ў верхавінах Акі, на паўднёвым усходзе і на поўдні — з рознымі сьцепакамі... Калі гэтую зямлю севяран накласьці на сучасную мапу, дык яна зойме часткі губэрняў Чарнігаўскай, Курскай і Палтаўскай, прычым паўночныя суседзі севяран — радзімічы — займалі прыблізна частку Горадненскага і Новазыбкаўскага павеатаў Чарнігаўскае губэрні, а таксама Гомельскі, Рагачэўскі, частку Старабыхаўскага, Чэрыкаўскага і Чавускага павеатаў Магілёўскае губэрні.

Даныя археолёгіі, разыходзячыся ў правядзеньні мяжы пасяленьняў севяран, устанаўляюць іх прысутнасьць у паказаны час у Старадубскім павеце.

¹⁾ „К изучению „С. о п. И.“ ИОРЯСАН, т. XXX, стар. 203-204.

²⁾ Д. И. Багалея. „История Северянской земли до половины XIV века“. Киев 1882, стар. 12.

У дагістарычныя часы, такім чынам на паказанай вышэй тэрыторыі згодна даным гісторыі і археолёгіі, жылі севяране. Але ці будуць сучасныя насельнікі краю патомкамі даўнейшых севяран? Можа ё гісторыі гэтага краю меліся прычыны, якія прывялі да выхаду севяран з гэтае мясцовасці і колёнізацыі яго новымі пасяленцамі.

Для таго, каб вырашыць гэтае пытаньне, проф. Растаргуеў разглядае гісторыю Севершчыны. Паводле паданых ім звестак у канцы IX стал. севяране ўваходзяць у склад Кіеўскага княства. У 1054-м годзе сын Яраслава Сьвятаслаў атрымлівае Чарнігаў і Северскую зямлю, якая з гэтага часу жыве асобна ад Кіева. У палове XIV стагодзьдзя Северскае княства ўваходзіць ужо ў склад Літоўскае дзяржавы. У XV стагодзьдзі літоўскі князь Казімір аддаў частку зямель Чарнігаўскае і Курскае губэрнныя князям, якія ўцякалі з Маскоўскае дзяржавы, Ноўгарад-Северскія землі пры гэтым атрымаў князь Шэмяціч.

У пачатку XV стагодзьдзя гэтыя паветы аддзяліліся ад Літвы і далучыліся да Маскоўшчыны. На працягу 100 гадоў літоўцы робяць спробы адабраць землі севяран. У 1618-м годзе згодна Дэўлінскаму замірэньню край гэты быў перададзены Польшчы; тут побач з іншымі рэформамі ўводзіцца Літоўскі статут. Паўстаньне Багдана Хмяльніцкага, як вядома, прыводзіць да выгнаньня з краю палякоў і да яго далучэньня на азначаных умовах да Масквы. Чарнігаўшчына, як і іншыя землі, была падзелена на палкі. Каля 1777-га году Чарнігаўскі полк быў падзелены на паветы спачатку ў складзе Ноўгарад-Северскае губэрні, а потым Чарнігаўскае губэрні.

Севяране ў сваім чыстым выглядзе, як племянны рознавід заходняе часткі ўсходня-славянскае народнасьці, захаваліся зараз толькі ў паўночнай частцы Чарнігаўшчыны, дзе жыцьцё ішло больш спакойна, чым на поўдні Севершчыны, у якой мела месца колёнізацыя. Выкліканае пэўнымі гістарычнымі прычынамі перасяленьне ў Севершчыну асабліва ўзмацняецца ў палове XVII стагодзьдзя (з 1652 да 1712 г.). Перасяленцы ў пераважнай большасьці ўкраінцы з правага берагу Дняпра. Вось гэтае „прышлае“ ўкраінскае насельніцтва зьмешвалася з тубыльцамі і прыняло той выгляд, які яно мае ў цяперашні час у паўднёвых мясцовасьцях ўкраінскае часткі Чарнігаўскае губэрні; яно-ж адсунула даўнейшых севяран з паўднёвых занятых імі зямель на поўнач, дзе ўжо тып даўнейшага севяраніна захаваўся да нашага часу. Прышлую ўкраінізаную частку насельніцтва і мясцовыя жыхары (гаворыць проф. Растаргуеў) адрозьнівалі ад даўнейшых севяран-беларусаў. Так захаваўся ліст 1684-га году Казіміра Халецкага, старасты мазырскага да палкоўніка Старадубскага С. І. Самайловіча. У гэтым лісьце ёсьць выраз — „Как і ў нас люди Северские и украинские бывают“, — які паказвае, што ў канцы XVII стагодзьдзя разуменьні „ўкраінец“ і „севяранін“ вельмі выразна адрозьніваліся. Ня лічылі севяран за ўкраінцаў і ў палове XIX стагодзьдзя. У часопісе „Основа“ за 1862 г. (жнівень), у артыкуле Лесі пад назваю „О городничком наречии“ гаворыцца: „Самый север (Черниговской) губернии (паветы Суражский, Мглинский, Стародубский и Новозыбковский) заняли белоруссы, известные у жителей других уездов губернии под именем литвинов, северян, полісцев, подзегун“¹⁾. Тут побач з іншымі назвамі для насельніцтва былое паўночнае Чарнігаўшчыны сустракаецца і старая назва — *севяране*. Гэтая назва зараз ужо забылася і замянілася іншымі тэрмінамі. Напрыклад

¹⁾ Проф. П. А. Растаргуев. „Северско-белорусский говор“. Ленинград 1927, стар. 207.

М. Н. Косіч у прадмове да свайго зборніку песень Чарнігаўскае губ. гаворыць: „Предлагаемые мною песни записаны лично в Черниговской губ., которая хотя и причисляется к Украине, но в настоящее время во всех ее северных уездах живут так называемые Литвины и говорят по белорусски“... Назва севяране замянілася „літвінамі“, а часам іх (севяран) ужо называюць украінцамі, хоць мова іх і не дае падставы для гэтага. Такім чынам сучасны северска-беларускі дыялект мы заўважваем у патомкаў севяран, якія зараз жывуць у паўночнай частцы б. Чарнігаўскае губ. Насельніцтва гэтае, якое даўней займала больш паўднёвыя землі, зьяўляецца патомкам старых севяран. Северскія землі мы павінны лічыць за беларускія таксама, як Полацкія, Менскія і іншыя. Адсюль выходзіць, што сьцьвярджэньне, згодна якому „С. аб п. І.“ узнікла на грунце традыцый Чарнігаўскіх, трэба разумець ня іначай, як так, што яно напісана было ў Беларуска-Северскай зямлі і аўтарам яго хутчэй за ўсё мог быць севяранін-беларус.

У абарону гэтага погляду прыводзяцца таксама і наступныя меркаваньні:

А. Як гаворыць проф. Платонаў, паходаў тагочасных славянскіх князёў на полаўцаў, як і нападаў апошніх на славянскія землі было вельмі многа. „Нападаў полаўцаў на Русь, чытаем у яго гісторыі, было так многа, што іх нельга і пералічыць; найбольш буйных налічаць больш за 50 у паўтараста год, лічачы з 1061-га году, калі полаўцы зьявіліся ў паўднёвых стэпах“¹⁾. У адпаведнасьці з нападамі полаўцаў адбываліся і паходы ўсходня-славянскіх князёў для абароны сваіх зямель. Калі-б аўтар „Слова“ быў ня з Севершчыны, дык ці ня мог-бы ён за тэму для свайго апавяданьня ўзяць які-небудзь іншы паход з больш чым паўсотні яму вядомых паходаў.

Б. Падрабязнае апісаньне паходу, бойкі Ігаравых войск з полаўцамі, перамогі над апошнімі, паражэньня Ігаравага войска і г. д.—усё гэта сьведчыць, што аўтарам „Слова“ быў калі ня ўдзельнік паходу, дык у кожным разе асоба, якая блізка стаяла да ўдзельнікаў яго, асоба, для якой інтарэсы гэтага паходу былі блізкімі.

В. Вельмі прыязныя адносіны аўтара „Слова“ да князя Ігара і Ноўгарад-Северскай зямлі, сваеасаблівае асьвятленьне выведзеных у творы падзей, зьяў і нават чыннасьці пэўных асоб ускосна паказвае на тэрыторыяльную прыналежнасьць аўтара да Севершчыны.

Г. Апроч таго можна зазначыць наступнае. Аўтар „Слова“ спасылаецца на Баяна—„соловія“ старага часу, як на свайго папярэдніка, які пяў аб славе сваіх чарнігаўскіх князёў і зараз дае натхненьне яму складаць песьню пра князя Ігара.

Н. Шлякаў у артыкуле „Боян“, які выдрукаваны ў „Известиях по рус. яз. и словесн.“ Ак. Н. СССР. (т. I, кн. 2, 1928, Ленинград), на падставе аналізу песень Баяна, якія захаваліся ў летапісах, даводзіць, што Баян на працягу больш за паўсотню гадоў пеў „толькі князём чарнігаўскім“, дзе доўга жыў і дзе потым „злажыў свае старыя косьці“. Зусім натуральна, што аўтар „Слова“, апісваючы паход северскіх князёў, упамінае некалькі разоў свайго папярэдніка Баяна, крыніцаю творчасьці якога, як гаворыць Шлякаў, на працягу доўгага часу зьяўляліся падзеі Чарнігаўскага і разам з тым Ноўгарад-Северскага краю.

¹⁾ Проф. С. Ф. Платонов. „Учебник русской истории“, 1913, стар. 50.

Такім чынам „Слова“ магло быць напісана ў Севершчыне і, магчыма, беларусам-севяранінам.

* * *

На „Слова аб п. І.“ мела ўплыў сучасная аўтару народная творчасць. Проф. Келтуяла гаворыць („Слова о полку Игореве“, М.—Л. 1928. Стар. 107): „Автор „Слова о полку Игореве“ хорошо знал дошедший до него репертуар устных песен, воспитался на нём, усвоил их дух, ритмику и т. д. и вольно и невольно вносил элементы устного стихотворного стиля и в свое „Слово“. Аднолькавую думку выказвае і проф. Петухов: „Очень много в Сл. о п. И“, — піша ён ў сваёй „Русской истории“, (Юрьев, 1912, стар. 55), — точек соприкосновения с народной поэзией. Но это соприкосновение следует понимать так, что, будучи сыном своего времени, автор „Слова“ носил в себе элементы народной поэзии и знакомство с ее приемами, как свое собственное достояние, и след., внесение этих элементов и приемов в „Слово“ было делом непосредственным“.

Сьцьвярджэньне проф. Растаргуева, што сучаснае насельніцтва паўночнае часткі Чарнігаўскае губэрні зьяўляецца патомкамі старадаўніх севяран і дало падставу нам пры выбарцы запісаў беларускіх народных твораў для адшуканьня падабенства з „Словам аб п. І.“ у першую чаргу прыцягнуць запісы песень, зробленыя ў межах пашырэння севера-беларускага дыялекту.

Песенны матар’ял для параўнаньня выбраны з наступных зборнікаў беларускіх песень¹⁾:

Запісы песень севера-беларусаў:

А. Косич М. „Литвины-Белоруссы Черниговской губ., их быт и песни“. (Цытуецца скарачана—К. і старонка).

Б. Зинаида Радченко. „Гомельския народныя песни“. СПб. 1888. (Цытуецца—Р. і стар.).

В. П. Мезерницкий. „Народный театр и песни в гор. Стародубе Черниговской губернии“. — „Живая Старина“ 1908 г. в. III, стар. 353—362; в. IV, стар. 479—486; 1909 г. в. I, стар. 80—90 і в. IV, стар. 66—77; 1910 г. в. I-II, стар. 88—108. (Цытуецца—М. „Ж. Ст.“ год, выпуск і стар.).

Іншыя зборнікі і запісы беларускіх песень:

А. Тэксты беларускіх народных твораў з XVI стаг. да 1819-га году, зьмешчаныя ў працы А. А. Шлюбскага „Гісторыя беларускае этнографіі“ кн. I. (рукапіс). (Цыт. Шб. Гістор. бел. этногр. разьдзел і загаловак песні²⁾).

¹⁾ У вытрымках з песень літара „ѣ“ заменена літараю „е“ і выкінуты з; усе іншыя асаблівасьці напісаньня арыгіналу захоўваюцца.

²⁾ З сабраных у названай працы тэкстаў асабліва цікавыя замовы і песні. Замовы раней былі выдрукаваны Е. Раманавым як „заговоры начала XIX в.“; аднак асаблівасьці іх правапісу даюць падставу А. Шлюбскаму, абавіраючыся на разгляд тэкстаў, зробленых акад. Е. Карскім, аднесці гэтыя запісы замоў да XVI-XVII стаг. Песні былі запісаны Даленгай-Хадакоўскім (Чарноцкім) у пачатку XIX-га стаг. (з 1813 да 1819 гг.). Тэрыторыя, дзе рабіліся запісы беларускіх песень Даленгай-Хадакоўскім, дакладна ня высветлена, але бліжэй за ўсё яны былі запісаны ў паўднёва-ўсходняй частцы Беларусі. Пад тэкстам дзьвюх яго песень, выдрукаваных у „Вестнике Европы“ №№ 14-15 1829 г. стаіць нататка: „В Гомеле“. У артыкуле Васіля Доманіцкага „Пионер української этнографіі“ („Записки Наукового Товариства імени Шевченка“ 1905, т. LXV кн. 3, стар. 15) аб Д.-Хадакоўскім гаворыцца наступнае: „Пробуваючы досить довго в Гомелі, він, як і скрізь, записував в околицях білоруські пісні“.

Б. Довнар-Запольский. „Белорусское Полесье. Песни пинчуков“. Киев. 1895. (Цытуецца—Д.-З. і стар.).

В. Безсонов. „Белорусские песни“. Москва. 1871. (Цытуецца—Б. і стар.).

Г. Romuald Zieŋkiewicz. „Piosenki gminne ludu pińskiego. Kowno. 1851“. (Цытуецца Z і стар.).

Д. Ал. Шлюбскі. „Матар'ялы да вывучэння фольклёру і мовы Віцебшчыны“. Менск 1927. (Цыт. Шб. Мтр. і стар.).

Е. П. В. Шейн. „Белорусские песни“. 1873 г. Зап. Р. Географ. Об. по отд. Этнограф., V. (Цыт. Шн. Б. п. і старонка).

Ж. „Материалы для изуч. быта і яз. р. населения сев.-западн. края“ собр. П. В. Шейном I, ч. I і 2, 1887—1890 г.г. (Цыт. Шн. Мтр. і стар.).

1. Паралельныя месцы між сучаснаю беларускаю народнаю слоўнасьцю і „Словам аб палку Ігаравым“ у сродках выразнасьці і маляўнічасьці (фігуры і тропы):

А. Як у слове, так і ў беларускай народнай творчасьці пашырана *фігура звароту*. Гэтая фігура ў форме пыталных і клічных сказаў зьяўляецца ўлюбёным прыёмам выразнасьці ў аўтара: яна рассыпана па ўсім творы. Аб гэтым ужо гаворыць пачатак твору: „Не лѣпо-ли ны бяшетъ, братіе, начяти старыми словесы трудныхъ повѣстий о пълку Игоревѣ“ і г. д. У песьнях гэтая фігура, як вядома, таксама вельмі пашырана, напр.:

Ой ты, селезенько, сизый селезенечко,
Чи не быв же ты на синем море,
Чи бачив же ты свою вуточку? (Р. 13).

Не садзіся, салавейка,
На майом вакне,
Ни хадзі, малодачку,
Позна да міне. (К. 110).

Б. Фігура *таўталёгіі*, якая складаецца з таго, што побач стаўяцца два словы, аднародных сваім каранем ці значэньнем. У „Слове“: „Начашя мосты мостити по болотомъ“... (8 стар.), „Трубы трубятъ в Новѣградѣ“... (6 стар.); у песьнях: „Ой ниць нитицца, берда бердится“ (Р. 41), „Разлив разливаеця“ (Р. 49), „Мост моститъ“ (Р. 30), „гать гатить“ (Р. 30), „суды судят“ (Р. 25). Апошні выраз („суды судят“—„Суды ряда до Дуная“—„Слова“) на думку акад. В. М. Перэтца ў беларускай песьні ўжо зьяўляецца ня звычайнаю таўталёгіяю, але гатоваю формуляю („Адшуканьні“... „Запіскі Аддз. Гум. Нав.“ Менск. 1928, 252 стар.).

В. *Паралелізм* у „Слове“, станоўчы: „Солнце свѣтитя на небесѣ—Игорь князь въ Русской земли“, (30 стар.); адмоўны паралелізм: „Боянъ же, братіе, не десять соколовъ на стадо лебедѣй пушаше, нъ своя вѣщія прѣсты (персты) на живыя струны вѣскладаше“ (4 стар.); у песьнях:

На закаци жаркая соньяйка, на закаци,
На выездзи мой миленький, на выездзи (К. 69).

Шуме, гудзе зялёная дуброўка,
Плача і рыдае маладая ўдоўка (К. 71).

Светя месяц над зарею,
Еды браец за сястрою (М. 101).

Ой речка мая, ой ты быстрая,
Вчора була быстрая, а сегодні тихая,
Да и стишила мене лозынька,
Ой сама на бераг полегла, и листом запала;
Ой чего, ты, девка Лукерья, вчора весела була, а сегодні
смутная?

Ой да засмутнела чужая сторона... (Р. 73).

Адмоўны паралелізм:

Ни скалыхнулася вада
У рубляным калодцы,
Ни адгукнуўся бацюшка
На чужой старонцы. (К. 66).

Не валяйся... травка,
Не кручынься... девка (Р. 135).

Г. *Параўнаньні*. (Граматычна перадаюцца злучнікамі как (як), „будто“, „словно“ (быццам) і творным склонам). У „Слове“: „А мои ти куряни... скачюць, акы(як) сьрыи вльци (ваўкі) вь полъ“ (8 стар.), „Боян бо вьщий... растькашется мыслию по древу, сьрым вьлком по земли, шизым орлом подь облакы“ (4 стар.); у песнях:

Дзевер шуміць,
Як сокал ляціць...
Свякруха бяжыць,
Як каршун ляціць (К. 79) і інш.

Д. *Сымболі*. У „Слове“ адзінокая Яраслаўна „зязюляю“ хоча нясьціся да свайго мілага: „полечю зегзицею по Дунаеви“ (26 стар.).
У песнях:

Як скинусь я, малада, серай зязюляй,
Палячу я, малада, у сваю старонку
Сяду я, малада, у бацькавым садочку,
Да закукаю зязюличкай серай (К. 72).

Як pozyчу, pozyчу ё зязюленьки крыля
Як полячу, полячу к матынцы у госьці (Шн. Б. п. 239).

Наогул зязюля ё беларускіх песнях зьяўляецца сымболом сьраты, ўдавы ці жонкі, якая сумуе ё адзіноце:

Ляцели пташечки
На три стадоцки,
Зязюля наперадзе.
Пташечки сели,
Песню запели,
А зязюля закуковала:
Маша заплакала (Шн. Б. п. 313 стар.).

Сымболом пявуна ё „Слове“ зьяўляецца *салавей*. Баян-салавей сваім „шчокатам“ апяваў славу князёў; ён-жа сваімі вясёлымі сьпевамі абвяшчаў і аб зьяўленьні ранічнага сьвету:

У песьнях:

Будуць ка мне салавейки прилятаці,
Будуць яны песні шабітаці (К. 79).

Выходілі дэвочкі на шырокую вуліцу,
Самі дэвочкі селі на дубовы колодец,
Салавейку пасадзілі на зялёнай мурозь.

Дэвкі песенкі запелі, солавей зашебетал; (М. „Ж. С.“
1909, IV, 70 стар.).

Сокал у „Слове“ зьяўляецца сымболом гэроя; сокалам названы ў ім Ігар і Ёсевалад, якія далёка зайшлі ў пагоні за ворагамі; сокалы— князі: „Два сокала слѣтѣста съ отня стола злата“ (16 стар.).

У беларускіх песьнях галоўны песенны гэрой—жаніх заўсёды называецца сокалам:

Полетев соколик у чистае поле...
Соколик прилетает, голубку несет...
Поехал Иван и в чужую землю...
Марьечку везе... (Р. 9 стар.).

Переманочка голубка, переманила сокола
Из моего сада да и в свой...
Переманочка Марфочка, переманила Иваночку
З чужой сторонки в свою (Р. 83).

Воран у „Слове“ зьяўляецца сымболом прагнасьці, пражорлівасьці: „часто врани граяхуть, трупіа себѣ дѣляче“. („Сл.“ 12 стар.).
У песьнях:

При долине широкой,
Вився черный ворон
Над моею головой... (Р. 219).

Ой у лесі чэрны ворон граче,
А мне молодому головку оплаче... (Шн. Мтр. 1, 1, 470 стар.).

„Игорь князь поскочи *горнастаем* к тростію“ („Сл.“ 28 стар.).
Гарнастай, як сымбольш быстрага бегу, рухавасьці спатыкаецца ў песьнях:

Летев горностаи через сад... (Р. 89)

А летев горностаи через став
Пускав щитечко на весь став (Шб. „Гістор. белар. этногр.“).

З разьдзелу „Этнографічная дзейнасьць на Беларусі Даленгі-Хадакоўскага“. Пачатак песьні).

Пакацілася чорная галка
Па шырокаму полю.
За ёю ў дагоны
Белы гарнастайка:
Жджы, пажджы, чорная галка,
Белага гарнастайка (Шн. Мтр. I, 1, 257 стар.).

Тур у „Слове“ зьяўляецца сымболом адвагі, сілы: „Камо туръ (Усевалад), поскачаше, тамо лежать поганья головы половецкыя“ (10 стар.). У песнях:

Ведут тура з луга

Чи тур, чи турица

Чи хороша моладца“. (Шб. „Гісторыя белар. этногр.“ З разьдзелу „Этн. дзейн. на Беларусі Даленгі-Хадакоўскага“. Пачатак песні). У слоўніку Насовіча: „На погляд якая турыца, (пра карову), а малака мала даець“.

Сарокі і галкі зьяўляюцца ў „Слове“ сымболом ворага, nepřыяцеля і папярэднікамі няшчасьця. У „Слове“: „галицы свою рѣчь говорахуть, сороки не трескоташа“ (12 стар.). Параўн. у замове: „На твае пиралогі на ницых лозах сарокі щакочут“ (Шб. „Гісторыя беларускае этнографіі“ (Рукапіс). З разьдзелу „Этн. зап. на Беларусі да XIX стаг.“. Замова № 35).

Е. Эпітэты. Падрабязны разгляд эпітэтаў „Слова“ параўнальна з эпітэатамі народнае поэзіі даны акад. В. Перэтцам у яго працы „Эпітэты в „Слове о полку Игореве“ и в устной традиции“. (Изв. Отд. рус. яз. и слов. Ак. Н. СССР. 1925. XXX, стар. 143—204).

Акад. В. Перэтцам разгледжаны эпітэты-прыметнікі ў іх адносінах да эпітэтаў, якія ўжываюцца ў беларускай вуснай традыцыі. Аднак сам акад. В. Перэтц заўважае, што яго вывады адносна пашырэння эпітэтаў, якія сустракаюцца ў „Слове“ і ў беларускай народнай творчасці, ня могуць быць прыняты за выстарчальныя, бо ім была выкарыстана вельмі нязначная частка запісаў беларускіх песень. (Уласна наступныя запісы: П. В. Шэйн „Белорус. песни“, яго-ж „Матэрыялы“ і Насовіча „Белорусскіе песни“).

У прагледжаных зборніках беларускіх песень акад. В. Перэтцам зазначана 27 дакладных супаданняў між эпітэатамі, якія сустракаюцца ў „Слове“ і беларускай народнай слоўнасьці, і 7 аднакарэнных замясьціцеляў да іх. *Дакладныя супаданьні:* „быстры, белы, вялікі, грозны, драгы, железны, зялёны, златой, злачыны, калёны, красны, люты, мілы, малады, остры, сізы, сільны, сіні, срэбраны, стары, студзёны, серы, цёмны, чорны, чысты, шырокі, яр“.

Прыклады аднакарэнных „замясьціцеляў“: зам. „бебрыны“ „Слова“ — бабровы, зам. „борзый“ — борздый (неаднакарэнныя замясьціцелі — добры, вараны, сівы, кары конь і да іх пад.); зам. „буй“ — „буйны“ вецер, галовушка; зам. „отень“ — айцоўскі, (бацькаў), зам. „черлений“ — „чырвоны“.

У прагледжаных намі зборніках усе гэтыя адзначаныя акад. В. Перэтцам эпітэты спатыкаюцца шмат разоў. Дадаткова можна зазначыць наступныя, ужытыя ў „Сл. аб. п. І.“ эпітэты:

Каменны:

Да за каменною за горою колодезь и з водою... (Р. 74).

Каменная да ты печечка,
Вечер горишь, не выгоришь (Р. 78).

„Кажу каня у табун отслати,
А тябе, шельму, ў салдаты подати!“
Ня куй, пане, к каменной палате,
Прикуй, пане, к шинкарчиной хате. (Б. 161).

Светлы:

„Вода сьветла“ (Р. 21).

Прыхаджу я на Дунай-раку,
Аткуль узяліся гусі-лебяді,
Замуцілі ваду сьветлую“ (Шб. Мтр. 159 стар.).

У названай працы акад. В. Перэтца адносна гэтага эпітэту сказана: „В пересмотренных записях белорусской устной традиции этого эпитета нами не встречено“. („К изучению „Сл. о п. И.“ ИОРЯС 1925 г. т. XXX, стар. 182).

Можна яшчэ зазначыць эпітэт „вясёлы“, пашыраны ў беларускай народнай творчасці, які таксама сустракаецца ў „Слове“ („весёлая година“—14 стар.):

Ідзі, раёк, на мой дварок,
Мае двары мяцёні,
Мае сады зялёны
Мае дамы вясёлы (Шб. Мтр. 145 стар.)

Storona twoja wesołajal
Oj nie muszu przyzabuti tiebie,
U noczy spluczy
A w dzień chodiaczy,
Z sołowiejuszkom howoraczy (Z. 150).

„Весёлому дому“ (Б. 78).

Далей акад. В. Перэтц прыводзіць эпітэты ў заўсёдных злучэннях („устойчивых сочетаниях“), у якіх гэтыя эпітэты сустракаюцца ў „Слове“ і белар. песьнях. Гэткіх злучэнняў з заўсёдным ужываньнем „пастаянных“ эпітэтаў у „Слове“ адзначана 30. З іх ва ўкраінскай вуснай традыцыі захавалася, як гаворыць акад. В. Перэтц, усяго 16 дакладных супаданняў, а ў беларускай гэткіх дакладных супаданняў занатавана ім-жа 17¹⁾; г. зн., што ўжо той беларускі песенны матар’ял, які быў выкарыстаны акад. Перэтцам, паказаў, што ў белар. вуснай слоўнасьці захавалася больш роўналежных злучэнняў з „Словам аб п. І.“, чымся ў украінскай, песенны матар’ял якой ім быў выкарыстаны ў значна большай колькасці.

У беларускіх песьнях акад. В. Перэтцам занатаваны наступныя супаданьні: „быстрая Каяла, зялёну траву, сядло злато, стрэлы каленыя, красныя дзеўкі, красная дзявіца, млада князя, острымі мячы, шызым арлом, сіне мора, студзёная раса, серы воўк, краваць цісова, чорны воран, чорная туча, чыстае поле, поле шырокае.

Усе гэтыя адзначаныя ак. В. Перэтцам злучэнні спатыкаліся шмат разоў у песьнях беларусаў-севяран, запісаных Косіч, Радчэнко і Ме-

¹⁾ В. Н. Перетц. К изучению „Слова о полку Игореве“. ИОРЯСАН 1925 г. т. XXX, стар. 202.

зерніцкім. Але цікава адзначыць, што некаторыя злучэньні, ня знойдзеныя ў Шэйна і Насовіча і не занатаваныя акад. В. Перэтцам, зьяўляюцца звычайнымі ў зборніку гомельскіх песень, запісаных З. Радчанкай і ў запісах Мезерніцкага.

Так, напрыклад, адносна злучэньня „каменныя горы“ акад. В. Перэтцам сказана: „белорусская вусная традыцыя, як відаць, ня ведае злучэньня з гэтым эпітэтам, карыстаючыся замясьціцелямі: „гара высокая“, „горы крутыя“ і інш...¹⁾.

Між тым ў Радчанкі гэтае злучэньне занатавана каля 10 разоў:

Да за каменную за горою (Р. 74)

Гара каменістая (87), гору каменную (101 і 102).

Ай да за гарою, да за каменною
Не по правде жил муж и с женою... (137 ст.)

Через гору каменную орел воду носить,
Молодая девчиночка козаченька просить (157).

У нас поле грошевое,
У нас горы каменныя,
А речечки медовыя
Бережочки восковыя (199).

За горою каменною росло жито з лободою
Там Татьяна жито жала, на дорожку поглядала
Иваночку увидала... (225)

У Мезерніцкага:
Зажурылася каменная гара,
Што не ўрадзіла шолковая трава („Ж. С.“ 1909, в. I, 82 стар.).

Можна адзначыць яшчэ: „дружку мілому“ (Р. 235) зам. „мілы лад“, „мілыя хоты“ „Слова“ (12 стар.); „старый старычок“ (зам. „старый Ярослав“ „Слова“):

Эй ты, старый старычок,
Пусты мене ў садочок... (Д.-З. 57 стар.).

У „Слове“—„столы золотые“ („отня злата стола“ — 20 стар.); для параўнаньня можна прывесці з песьні:

Як будеш ты да женитися, помощью мосты
Мосты все калиновые,
Поставлю столпы, да все золотые (Р. 111 стар.)
і далей—Зазьяюць столпы все золотые...

У „Пьсьнях пінчуков“ Даўнар-Запольскага (201 стар.): „золотая подкова“, „золотое копытца“, „золотого седла“, золотое кресло“, „золотыя токи“.

2. Некаторыя іншыя ўвагі і паралелі:

¹⁾ В. Н. Перетц. К изучению „С. о п. И“. ИОРЯСАН, XXX, 171.

А. Да „Сну Святаслава“ („Слова“ 16 стар.) Акад. В. Перэты гаворыць, што прарочы сон зьяўляецца адным з звычайных сродкаў кампазыцыі беларускіх песень:

Ох матынка, матынка
 Что я за сон видела:
 Дле печи, матынка,
 Гусочка гагаўка,
 Средь хаты, матынка,
 Ластаўкі касатыя,
 А за печью, матынка,
 Дзьве голубки беленьких.
 Дочушка, дочушка!
 Я твой сон разгадаю:
 Гусочка гагаўка,
 Свикроўка ягаўка. (Шн. Б. п. 236 стар.).

Б. Для параўнаньня з *плачам Яраслаўны* па сваім „мілым ладзе“ можна прывесці песню, якую сьпяваюць „пад восень“, калі сяляне зьвяртаюцца з Дону, куды ходзяць на заробаткі. Мотыў чаканьня звароту з-за Дону „милога“, нагадвае сумны плач Яраслаўны на гарадзкой сыяне:

Шуме, гудзе зялёная дуброўка,
 Плача і рыдая маладая ўдоўка.
 А майго милаго каня вядуць.
 Пайду, пайду каня раседлаю,
 Пра свайго каня распытаю.
 Ох ты, конь мой сивогрывый,
 Скажы праўду, йдзе мой милый. (К. 71).

(Апроч агульнага мотыву мы тут бачым зваротак да каня, як у „плачы Яраслаўны“ да сонца, ветра і інш.).

В. Князі згодна „Слову“, апроч вайсковых учынкаў, займаліся *паляваньнем*: „Игорь князь“... избивал „гуси и лебеди завтраку, и обьду, и ужинѣ“. (28 стар.). Параўн. напр:

На мори, на синим озери.
 Там Иван белых лебедзей стреляіць (Шн. Б. п. 202 стар.).

Ой пушу стрелу
 По всему селу... (Шб. „Гістор. беларус. этногр.“ Пачатак песні).

Г. Пяняньне згодна „Слову“ адбывалася разам з іграю на гуслях, пад акомпанімент гусляў: „Боян своя вѣщія прѣсты на живыя струны вѣскладаше“. (4 стар.). Параўн.:

Выйди, Грицю, на улицу
 Вынесь гусельки под полою (Р. 30).

Выйди, Грицю...
 Вынесь кобзу, зайграй помаленьку (Р. 7).

Ня пушу, дзяцятка,
 Гуслик послушаць

И песиньк научицца;
Тые цябе гусильки
Молоду з ума звядуць,
Тые цябе песинки
Молоду состаріюць (Шн. Б. п. 131 стар.).

Д. Спачуваньне прыроды чалавеку ё часе няшчасьця.

У „Слове“ „Ничиць трава жалошчамі, а дрэво съ тугою къ земли преклонилося (14 стар.). Параўн. у песьні:

Хилитися да ницья лозы, откуль ветер вее...
і далей: Хилилися да ницья лозы, — да вже и повстали,
Журилася девчиночка, — да вже и перестала (Р. 135).

Е. Прырода ё „Слове“, на думку аўтара, можа таксама паказваць на надыход няшчасьця напр., прыцьменьнем сонца, памутненьнем вод („рўкы мутно текуць“—10 стар., „Двина болотомъ течеть—22 стар.), „стогнам зямлі“ („Земля тутнетъ“—10 стар.) і інш. Акад. Перэтцам падана наступная паралель з беларускай песьні¹⁾:

А учора рэчанька быстра ішла,
Сягонья, рэчанька, ціха ідзеш?
Учора княгінька вясёла была
А сягонья ціхенька (Шн. Б. п. 748 стар.)

Ж. У „Слове“ (24 стар.)— „врѣже Всеславъ жребій о дѣвицю себѣ любу“... Параўн. у песьні, запісанай у Гомельскім павеце²⁾:

...Ік прыскакав хлопчык
На вороном коні
Да ухопів красну девку,
Ухопів за ручку,
За золоті перстень. (Шн. Мтр. 1, 1, 174 стар.).

З. „Овлур свисну за рўкою“... („Слова“ 28 стар.). У песьні:

Иван свищиць,
Коней ищиць,
Хочиць ехаць
Ды за речоньку (Шн. Б. п. 169 стар.)

І. „Святославъ мутенъ сонъ видѣ“... „рўкы мутно текуць“ (Слова 10 стар.) Параўн. у песьні:

Найдуть на мене часы смутные (Р. 29).

К. У „Слове“ часта паўтараецца выраз „скочи... лютым зверем“, „скочи вълком“, „вълком рыскаше“, „вълком потече“ і інш. З такім захапленьнем карыстацца гэтым выразам бліжэй за ўсё мог народ, які жыў сярод пушчаў і балот, якімі багата Беларусь.

Л. Выраз, у якім памінаецца Няміга: „Всеславъ... скочи вълкомъ до Немиги съ Дудутокъ“. „На Немизѣ снопы стелютъ головами, молотятъ чепи (цапамі) харалужнымі, на тоцѣ (току) животъ кладутъ, вѣютъ душу от тѣла. Немизѣ кровави брезѣ не бологомъ (дабром) бяхутъ посѣяни“... (24 стар.).

¹⁾ В. Н. Перэтц. Адшуканьні. Зап. Адз. Гум. Нав. стар. 251.

²⁾ Прыклад паданы акад. В. Н. Перэтцам у названым вышэй артыкуле.

Няміга — прытока Сьвіслачы¹⁾, значыць Дудуток — мясцовасьць, якая знаходзілася недалёка ад Менску, і бліжэй за ўсё гэта мястэчка Дудзічы, што ляжыць у адлегласьці прыблізна 40 вёрст на поўдзень ад Менску. Яно якраз знаходзіцца на даўнейшым шляху, які вёў з поўдня праз Менск на Лагойск і, магчыма, што па гэтым уласна шляху каля Дудзіч і праходзіла войска Усяслава на спатканьне з сіламі Яраславічаў.

Некаторыя паралелі ў лексыцы.

Бо („Слова“ 4, 6, 8 стар.).— „Мовчиш, бо праўда“ — слоўн. Насовіча; „не зрабіў, бо не загадывалі“ — Віцебскі краёвы слоўнік М. Каспяровіча.

Болонь... „на болони бьша дебрыски сани“... („Сл.“ 16 стар.). У слоўніку Насовіча „болонь, балона — обширное, открытое, ровное место при селении, или в поле, поляна. „Пустьци каня на балону“.

Лисицы брешут („Сл.“ 8 стар.) „На вулицы курта брэша“ (Шн. Б. п. 272 ст.).

„Бусови врани (Сл. 16 стар.), „время Бусово“ („Сл.“ 18). Параўн. „жыта бусее“ у сэнсе „псуецца, пакрываецца іржой“, вядомае ў Дзісенскім павеце. (Вуснае паведамленьне В. Ю. Ластоўскага). У слоўніку І. Насовіча і М. Байкова і С. Некрашэвіча: „бусаваць — п'яньствать, deboширить“. „Нашы бусуюць в Корчме“ (Насовіч).

„Вежы половецкия“ („Сл.“ 28 стар.) — у сэнсе „шатры“, „палаткі“.

„Велми“ („Сл.“ 10) у звычайным сэнсе рас. „очень, весьма“. Сёньня куцыя была вельмі смачная“. (Віц. кр. сл. Каспяровіча).

„Година“ — у значэньні час, время. („Сл.“ 14, 26 стар.). Гэтае слова занатавана ў слоўніку С. Сокалава, выдрукаванага ў „Могилевскихъ губернскихъ вѣдомостяхъ“ 1854 г. („Часть неофициальная к № № 44, 45, 46, 47, 48 і 49).

Див... „збися Дивъ“ („Сл.“ 8 стар.). У часопісе „Крывіч“ 1926 г. № 1 (11) стар. 112 зьмешчана наступная даведка: „грамадзянін А. Красьневіч піша з-пад Ожы, што ў яго аколідых вераць у Дзіва, называючы яго ні то нейкім богам, ні то так надпрыроднай істотай“.

¹⁾ Нямігу за прытоку Сьвіслачы лічаць проф. У. М. Ігнатоўскі („Кароткі нарыс гісторыі Беларусі, выд. 4, Менск, 1926, стар. 30), проф. В. А. Келтуяла (названая вышэй праца, стар. 59) і іншыя дасьледчыкі, але ў літаратуры аб „Слове“ выказваюцца і іншы погляды. Напр. у часоп. „Крывіч“ у апошні час зьмешчана наступная нататка (1925 г. № 9 (1) стар. 99 разьдз. „Запіскі“): „З лёгкай рукі Хадакоўскага ў 1830—40-х гадох была адкрыта летапісная рака Няміга ў Менску („Русск. Истор. Сборн. 1,38) — дробны ручаёк, які ўліваецца ў Сьвіслач. Уважны разгляд летапіснага тэксту наводзіць на думку, што тая Няміга, аб якой гаворыцца ў летапісу, павінна быць на поўнач ад Менску, каля гораду „Немиза“, які паводле старых географічных адрыўкаў пастаўлены паміж Оршай і Друцкам („Ж. М. В. Д.“ 1848, ноябрь, 6.6. 192—193“). У летапісу гаворыцца: „Ярославічы тріе... идоша на Всеслава... и приидоша (з Кіева) к Менску... взяша... и поидоше к Немизе... Разграбіўшы Менск, Яраславічы пайшлі ў старану Оршы праз Нямігу, за імі пагнаўся Усяслаў, як сказана ў Слове аб палку Ігаравым: „скочи влькомъ до Немиги съ Дудуток“ (Дудзічы — мястэчка б. Ігуменскага павету). Бліжэй акрэсьляючы, паміж Дудзічамі і Оршай павінна быць рака Няміга. З большых рэк тут маецца толькі адна Бярэзіна. Тут акурат, ніжэй Барысава, ёсьць дагэтуль „Нямеза“ — праўдападобна след старадаўняга гораду „Немиза“. Дык пад летапіснай ракой Нямігай трэба разумець ня Менскі прыток Нямігу, а цяперашнюю раку Бярэзіну“.

Дунай у значэньні ракі наогул („Дэвіцы поюць на Дунаі“ — „Сл.“ 30 стар.) вельмі часта сустракаецца ў беларускай песьні:

Ой ты белая береза,
Докуля тобе стояти,

На Дунай голья спускати? (Р. 22) і таксама стар. 49, 93, 114, 120, 126, 136, 141, 143, 146, 157, 160, 184 і інш., Косіч стар. 92; 111 і інш., Мезерніцкі — 1909, в. I, стар. 83; 1909 г. в. IV, стар. 71, 1910, в. I—II стар. 92 і інш.

Жир, жирны ў „Слове“ ў значэньні багацьця („обилия“): „погрузи жир во днѣ Каялы“ (16), „жирня времена“, „печаль жирна“ (14 ст.) і інш. Параўн. у слоўніку Насовіча (стар. 156): „жираваць“ — „кормить до сыта, откармливать“. „Дурная матка жыруець сынка на шыбеніцу“, „Жыраваньне“ — „обилие в пище“. „Жыраваньня ня будзець, да й голадзен ня будзець“. У песьнях:

Ой ты селезень, а я вуточка,
Ты полетишь, а я туточка;
Ой ты полетишь на жированьне,
А мене кинешь на гореваньне (Р. XXIV, № 28).

...полетишь (селезень) на жированьнице,
А мне кинешь на гореваньне,
Ой ты будешь там жировати,
А я буду тут горевати. (Р. 11—12).

Клекот („Орли клектомъ на кости звѣри зовуть“ — „Сл.“ 8 стар.) — Параўн. вядомае на Беларусі „клекатаць“ („буслы клячучь“). У беларуска-расійскім слоўніку М. Байкова і С. Некрашэвіча гэтае слова мае наступнае значэньне: а) „клокотаць“ і б) „кричать подобно аисту“.

Кожухы (творны скон ад кожих — „Сл.“ 8 стар.),

Пошла теща ў село
Кожуха добываты (Д.-З. 21 стар.).

Коли ў звычайным сэнсе („Сл.“ 18 стар.) — „Калі пыль на баране, дык і блін на рэшаце“ — прыказка.

Котора. („Сл.“ 16 стар.). У слоўніку Лаўрына Кукеля (Зызанія) 1596 г., які быў надрукаваны ў Вільні: „Котора“ ў сэнсе сварка (Крывіч 1924 г. № 2 (8), стар. 58).

Лельяць. (У „Слове“ „лелѣють мечь“ (18 стар.), „лелѣючи корабли“ (26 стар.). У песьні:

Там на море дый на сининьким,
Лелея вода на море. (Шн. Б. п. 122 стар.)

(Параўн. прыпеўку „Ох і я в Лелю“...—Шб. „Гістор. беларус. этнограф.“, прыпеўка да песьні

Ой пушчу стрелу
По всему селу...).

Море. У „Слове“... „вються голося чрызъ море до Кіева“ (30 стар.). Мора зам. возера ці ракі ўжываецца ў песьнях:

Ой як по морю, ды по Дунаю (Р. 111) і інш.

Оксамиты („Сл.“—8 стар.).—Аксаміт—бархат. „Аксамітка—головай венчальны убор невесты, сделанный из полотна в роде кокошника, на который наклеивают разные цветы, блёстки вместо венчальных цветов. „Аксамітку пашылі, а яе і няма“. (Віц. кр. сл. М. Касьяровіча).

„Опутоша в путины железны“ („Сл.“ 16 стар.). Параўн. „пута“, (спутаць каня).

„По лозію ползоша“... („Сл.“ 30 стар.). Калі прыняць чытаньне „полозію“, дык параўн. „полаз“, „палазок“.

Свычай („Сл.“ 12 стар.). Параўн. „прызвычайца, звычай, звычайна“. „Такога звычайу (ў сэнсе „обыкновения“) у нас няма“; „такі яго звычай, „за звычай взяв со всякім заводзіца“ (Слоўнік Насовіча).

Смага. У „Слове“—„смагу мычючы“ (14 стар.). Смага—слова, пашыранае ў белар. літаратурнай мове і ў народнай слоўнасьці: „Губы смагаю пакрылісь, пачарнелі ад смагі, дай вады смагу прагнаць“ (слоўнік Насовіча). Параўн. „смажыць“—у сэнсе рас. „жарить“.

„Сулица“ („Кое ваши златыи шеломы и сулицы ляцкіи и щиты“ „Сл.“ 22 стар.) ужывалася ў XIII-м стагодзьдзі на Беларусі, як відаць з наступнага выразу:...“ или нѣмечкый гость битися в Руси межи собою меци или сулицами... правятся сами посвоему суду“. (Сьпіскі Смаленскай умовы з немцамі 1229 году, т. зв. „Смаленскай тарговай праўды“.—В. Ластоўскі. „Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі“, 1926, стар. 71).

Труд, трудны... „вино съ трудомъ смѣшено“ („Сл.“ 16 стар.) „не трудною крилцю“ („Сл.“ 26 стар.).

У слоўніку Насовіча трудны апроч звычайнага значэння мае яшчэ наступнае: „скучный, досадный, несносный“—„Трудный ты чалавек, табе нічым ня ўладзіш“. У слоўніку Зызанія: „труд“—у сэнсе праца. (Крывіч 1924 г., № 2(8), стар. 63).

Туга. У „Слове“: „вѣстона Кіевъ тугою“ (14 стар.), „туга умъ полонила“ (16), „древо съ тугою къ земли прѣклонилось“ (30) і інш. У песьнях:

Ни задавай сердцу туги
Ня возьмеш ты, возьме други... (К. 98). и

Да не задавай сердцу туги,
Да и серденьку моему (Р. 209).

Ой, туга над тугою,
Журба над журбою,
Олдаў мене батько
Замуж молодою. (Д.-З. № 448, стар. 88).

„Упуди жирна времена“ („Сл.“ 14 стар.)—„упудзіць—распугать, обратить в бегство“—слоўн. І. Насовіча; „упуд“—Віц. кр. сл. М. Касьяровіча.

Чи („Сл.“ 6 стар.) у сэнсе ці (рас. „ли“).

Чи не было ковалёв раскаваць,

Чи не было гребенцов расчесаць? (Шб. „Гістор. белар. этн.“
3 разьдзелу „Этнограф. дзейнасьць на Беларусі Д.-Хадакоўскага“,
песьня „3 гары даліны...“)

Чи чуецься конікі на силу

Чи подвезет княгіню. (Там-жа, пачатак песьні).

„Чи—ли, или“—слоўнік С. Сокалава.

„Шекот славій успе“ („Сл.“ 8 стар.)... абы ты (Бояне) сіа плькы
ушкотал („Сл.“ 6 стар.) Параўн.: „шчакатаць“—„щебетать по со-
рочьему“ (Бел.-Рас. слоўнік М. Байкова і С. Некрашэвіча); „сароки
щакочут“ (Шб. „Гісторыя белар. этнографіі“, замова № 35).

* * *

Што датычыцца мовы „Слова“, дык можна зазначыць у ім
некаторыя рысы, якія сустракаюцца ў беларускай мове, напр., зьмеш-
ваньне ц і ч: „птиць“ і „птичь“, „русици“ і „русичи“, „чепи“, „вѣци“
і „вѣчи“, „луци“ і „лучи“ (але гэтая рыса ўласьціва паўночным дыя-
лектам). Ш зам. С—напр. „шизым“; канчатак 3-яе асобы мн. л. ть:
„гряхуть“, „текуть“ „бяхуть“ і інш.

Як на асаблівасьць правапісу перапішчыка можа зазначыць злу-
чэньне шыпячых з цьвёрдымі галоснымі: „полунощы“ „чолка“.

Адносна выразу „Слова“ „Не лѣпо-ли ны бяшетъ, братіе, начати
старыми словесы трудныхъ повѣстий о пълку Игоревѣ, Игоря Святъ-
славлича!“ цікавы погляд выказалі проф. Потебня і Аганоўскі. Яны
лічаць „трудныхъ повѣстий“ родным разьмеркаваным ці родным „абме-
жаванага ўплыву“, які стаіць у залежнасьці ад дзеяслова „начати“. Маг-
чымасьць гэткае конструкцыі проф. Потебня мотывуе толькі адпаведным
выразам беларускае песьні „караваю начати“, г. зн. „каравай месить“¹⁾.

Некаторыя вытрымкі з старажытнага пісьменства, якія сьвед-
чаць аб пашыранасьці „Слова аб п. І-е“ на тэрыторыі Беларусі:

У апостале 1307-га году, які быў знойдзены ў Пскове, ёсьць
вытрымка з „Слова“: „В лѣто 6815... сии же апостоль книги вда
святому Пантелеймону Изосимъ игумень сего же монастыря. Сего же
лѣта бысть бой на Русьской земли, Михаилъ съ Юрьемъ княжене
Новгородское. При сихъ князехъ сѣяшется и ростяше оусобицами,
гыняше жизнь наша, въ князѣхъ которы, и вѣцы скоротишася чело-
вѣкомъ“. Падабенства да адпаведных месц „Слова“ зусім відавочнае:
„Тогда при Олзѣ Гориславличи сѣяшется и растяшеть усобицами;
пагибашеть жизнь Дажьбожа внука; въ княжихъ крамолахъ вѣци
человѣкомъ скратишась“. (У спамінах пра Алегавы паходы—12 стар.).

Нейкі тэкст „Слова“ ведаў, як відаць, і ў пачатку XVI стагодзьдзя
пскоўскі летапісец, які зьмясьціў пад 1514-м годам ў I-й Пскоўскай
летапісі (П. С. Р. Л. IV. 1848 г. ст. 290) апісаньне бойкі пад Воршаю:
„Бысть побоище велие Москвичемъ съ Литвою подъ городомъ подъ
Оршею, и воскричаша и возопиша жены Оршанки на трубы Москов-
ския, и слышати было стуку и грому великому межи Москвичъ
и Литвою, и удариша Москвичи на Литву, Русския князи и бояре

¹⁾ В. Ржигя. „Композиция „Слова о полку Игореве“. „Slavia“ 1925, IV, 1. стар. 44.

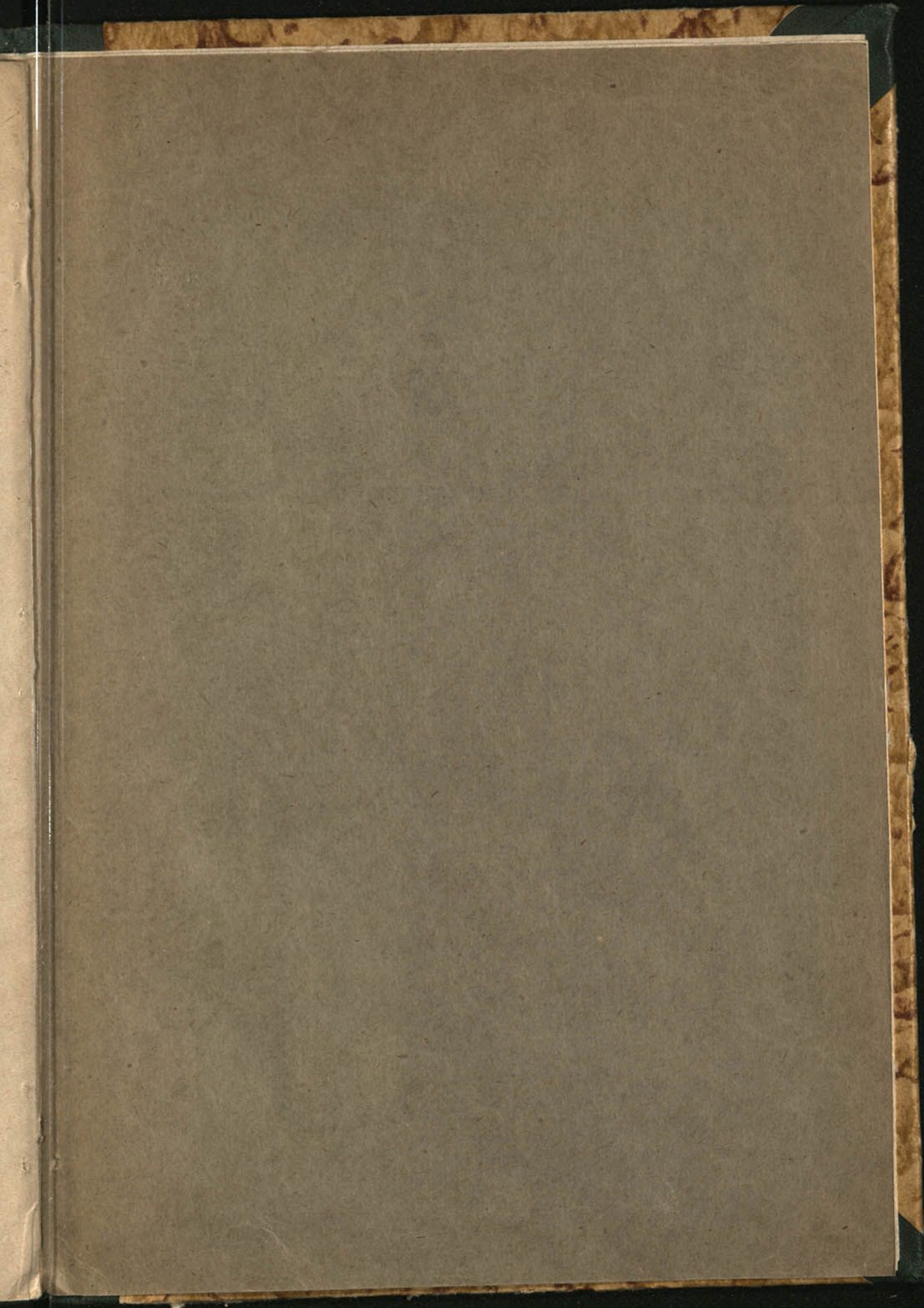
с дивными удалцы, русскими сыновами, на сильную рать Литѣвскую, и треснули копыя Московскія и гремять мечи булатныя о шелома Литовския. На поли Оршанском бысть не пособие Божіе Москвичам“.

Тут сьляды „С. аб п. І“: можна бачыць у наступным: „Быти грому великому“ („Слова“ 10 стар.), „слышати было стуку и грому великому“ (Пск. л.); ...„гремлеши о шелома мечи харалужными“ („Слова“.—10 стар.) „гремять мечи булатныя о шелома Литовския“ (Пс. л.).

Іншыя падобныя выразы ў летапісе: калі вялікі князь насаднікаў, „баярь і жалобныхъ людей переймалъ“, тады „нападе на нихъ страхъ и трепеть и туга, и пресохша гортани их от скорби и печали; и уста их пресмягли“... Далей... калі некаторым з грамадзян было загадана перасяліцца ў Маскву, дык з прычыны гэтага летапісец усхвалявана гаворыць: „И кто сего не восплачет и не возрыдаеть? О, славнѣйшии граде, Пскове великий! почто бо сѣтуеши и плачеши? И ртвѣща прекрасныи градъ Псковъ: како ми не сѣтовати, како ми не плакати, и не скорбѣти своего опустѣнія!“ Гэтае ўвасабленьне неажыўленае рэчы нагадвае прамову Данца ў „Слове“ і тугу гарадзкіх забрал.

У Пскоў магло зайсьці „Слова“ толькі з Беларусі, дзе яно было, як відаць, добра вядома і пашырана ў многіх сьпісах, і той-жа сьпіс, які быў знойдзены ў XVI стаг., меў на сабе беларускія адзнакі. „Что касается до почерка песни и правописания оной, то, гаворыць Калайдовіч, по свидетельству очевидцев (Селивановского) он восходит далее XVI в. и есть белорусский, имеющий свой особенный характер“¹⁾.

¹⁾ А. Смирнов. „О Слове о полку Игореве“. I. Литература „Слова“ со времени открытия его до 1876 года. Воронеж. 1877, стар. 28-29.

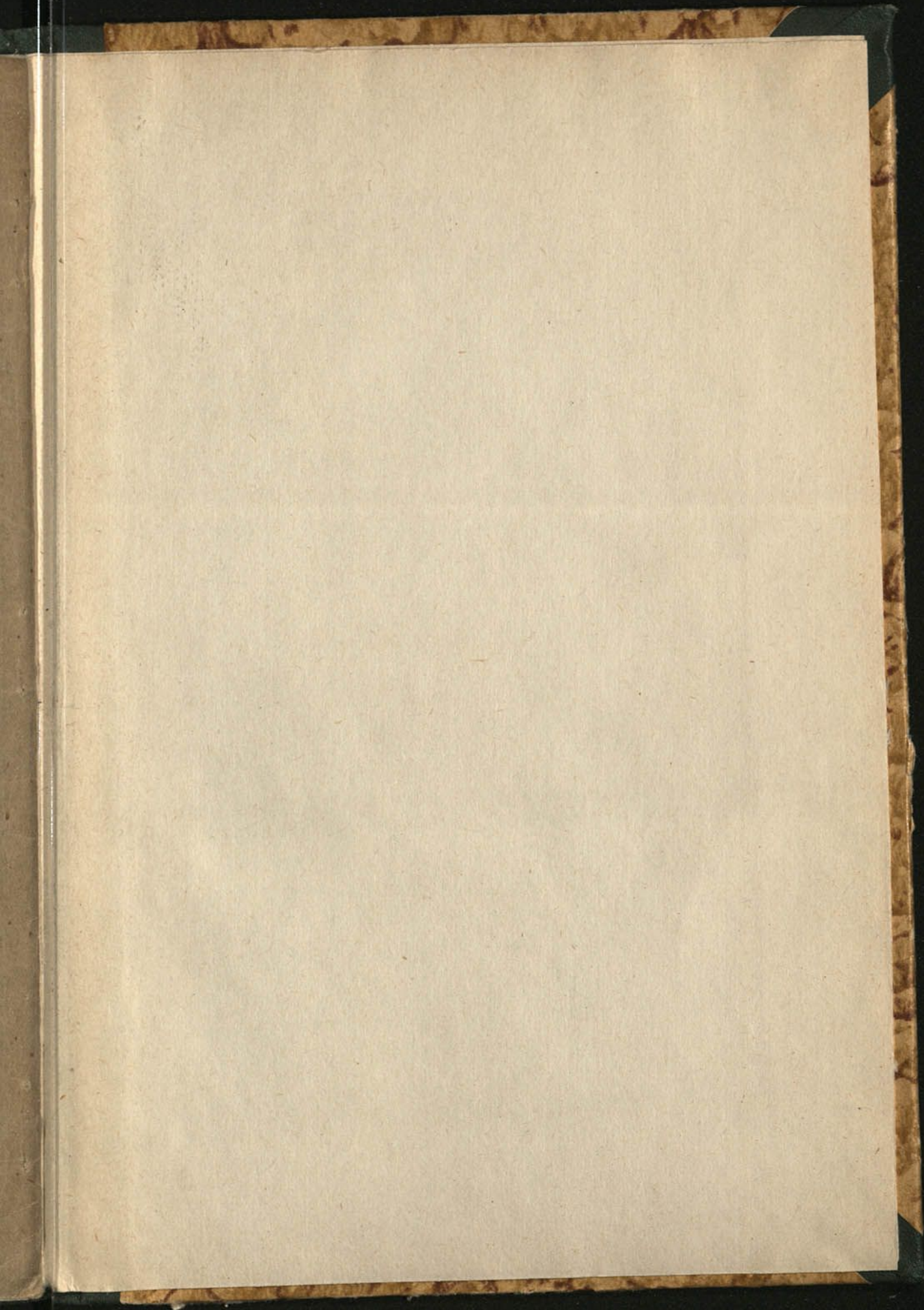

451

Паасобны адбітак з II-га т.
„Запісак Адзелу Гумані-
тарных Навук“.

Бел. 1911 г.
Аўтамат. 1

f

80000000 125787